

Наталія Салтан✉,

Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна,

ORCID: 0000-0001-9772-8804

nataliasaltan@gmail.com;

Олександр Салтан,

Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна,

ORCID: 0000-0002-0643-7954

СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (1941–1944 РР.): ДОСВІД РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТОГОЧАСНОЇ ПРЕСИ

Актуальність. Вивчення історії спорту в кризові періоди є актуальним у контексті сучасних воєнних викликів в Україні. Незважаючи на радянські міфи про повне припинення спортивного життя під час Другої світової війни, трансформації, кадрове забезпечення та регіональна специфіка фізкультурного руху на окупованих українських землях у 1941–1944 рр. залишаються малодослідженими соціокультурними феноменами.

Мета та методи дослідження. Мета роботи – провести порівняльний аналіз регіональних особливостей спортивного життя на основі окупаційної преси. Методологія ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності. Застосовано порівняльно-історичний, системно-структурний і проблемно-хронологічний методи. Джерельну базу сформовано методом цільової вибірки 18 репрезентативних часописів різних окупаційних зон. **Результати дослідження та висновки.** Установлено, що спортивна хроніка посідала другорядне місце в пресі й використовувалась окупантами для пропаганди та створення ілюзії «мирного життя». Натомість українські діячі через спорт реалізовували національне виховання молоді. Виявлено глибоку регіональну диспропорцію руху: найвищу активність із системними лігами та кубками зафіксовано в Галичині й Закарпатті; у Трансністрії спорт було комерціалізовано; у Райхскомісаріаті «Україна» та прифронтовій зоні рух мав занепалий характер й обмежувався матчами проти військових частин окупантів. Рух локалізувався в містах, утратив довоєнну масовість, фінансувався силами української громади на засадах самоопитності й спирався на довоєнних фахівців. На сторінках преси простежуються відмінності в залученні аудиторії: у Галичині виокремлювали ветеранський спорт, а в Райхскомісаріаті «Україна» та Трансністрії писали про дитячі секції. Доведено, що в умовах воєнної кризи фізкультурно-спортивний рух не припинився, а вимушено реструктуризувався, змістивши фокус із високих досягнень на реалізацію життєво важливих для суспільства соціокультурних, патріотичних, рекреаційних й оздоровчих функцій для підтримки морального духу населення, що повністю відповідає світовим моделям розвитку галузі в кризових умовах.

Ключові слова: періодична преса, окупаційний режим, дистрикт «Галичина», губернаторство Трансністрія, Райхскомісаріат «Україна», воєнне повсякдення.

Nataliia Saltan, Oleksandr Saltan. Sports Life under Wartime Conditions (1941–1944): A Reconstruction Based on Contemporary Periodicals. Topicality. The study of sports history during periods of crisis is particularly relevant in the context of the contemporary wartime challenges facing Ukraine. Despite Soviet myths about the complete cessation of sports life during the Second World War, the transformations, organizational framework, staffing, and regional specificities of the physical culture movement in the occupied Ukrainian territories between 1941 and 1944 remain underexplored socio-cultural phenomena. **The Purpose and Methods.** The study aims to conduct a comparative analysis of the regional characteristics of sports life based on materials published in the occupation press. The research methodology is grounded in the principles of historicism and objectivity. Comparative-historical, systemic-structural, and problem-chronological methods were employed. The source base comprised 18 representative periodicals from different occupation zones selected through purposive sampling. **Results of Work and Main Conclusions.** The study found that sports coverage occupied a secondary place in the occupation press and was used by the occupying authorities as a propaganda tool to create the illusion of peaceful life. By contrast, Ukrainian public figures employed sport as a means of promoting the national upbringing of young people. A pronounced regional disparity in the development of the sports movement was identified. The highest level of activity, characterized by regular league and cup competitions, was observed in Galicia and Transcarpathia. In Transnistria, sport acquired a commercial character, whereas in the Reichskommissariat Ukraine and the front-line zone the movement was in decline and largely limited to

matches against military units of the occupying forces. Sports activities became concentrated in urban areas, lost their pre-war mass character, were financed by the Ukrainian community on a self-financing basis, and relied primarily on pre-war specialists. The press also reflected differences in audience engagement: newspapers in Galicia devoted attention to veterans' sport, whereas publications in the Reichskommissariat Ukraine and Transnistria reported on children's sports sections. The findings demonstrate that under wartime conditions the physical culture and sports movement did not cease to exist but underwent a process of forced restructuring, shifting its focus from competitive achievement to the fulfilment of socio-cultural, patriotic, recreational, and health-promoting functions that were essential for maintaining public morale. These developments correspond to broader international patterns of sports development in times of crisis.

Key words: periodical press; occupation regime; District of Galicia; Governorate of Transnistria; Reichskommissariat Ukraine; wartime everyday life.

Вступ. За статистикою, активність спортивного життя помітно знижується під час кризових ситуацій. Так, під час пандемії COVID-19 загальний рівень фізичної активності людей знизився на 41 %, а інтенсивних тренувань – на 42,2 % [57]. В умовах сучасної повномасштабної війни виклики для здоров'я нації лише загострилися: загальний фізичний стан погіршився в 43 % українців, а рухова активність знизилась у 29 % громадян. Водночас у суспільстві переважає розуміння, що спорт є ефективним інструментом підтримки у воєнний час. Понад половину опитаних бачать у ньому засіб для зняття стресу (67 %), відновлення здоров'я (61 %) і підтримання форми (51 %), а дві третини тих, хто тренується, підтверджують, що активність безпосередньо допомагає їм долати психологічну напругу та покращувати ментальне здоров'я [17, с. 11].

Попри таку суспільну значущість, тема історії фізкультурно-спортивного руху в кризові періоди залишається однією з найменш розроблених у сучасному науковому дискурсі. Крім того, її оминають увагою автори підручників з історії фізичної культури і спорту України. За радянських часів панувала ідеологічна парадигма, згідно з якою в роки війни окупанти вщент зруйнували інфраструктуру, а разом із нею – і систему спорту як невіддільний атрибут мирного життя. Проте, хоча незалежна Україна існує вже понад 30 років, зазначена проблематика майже не вивчалася вітчизняними науковцями.

На початку 2000-х років з'явилися лише поодинокі праці, що спростовували радянський міф про розстріл футболістів команди «Старт» як помсту німецької влади за програш у «Матчі смерті» [13; 16].

Системне вивчення розвитку фізичної культури й спорту в роки Другої світової війни на теренах України розпочав історик В. Гінда, проте його дослідження не охоплювали події, що відбувалися на Закарпатті та в прифронтовій зоні [5; 6; 7].

А. Сова на основі документів ЦДІАЛ і ЦДАВО України, матеріалів приватних й особових архівів, тогочасної періодики («Краківські вісті», «Вісті», «Дорога»), а також спогадів випускників Львівської академічної гімназії дослідив педагогічну працю та громадську діяльність професора С. Гайдучка в роки Другої світової війни [19].

Д. Грегуль на основі аналізу тогочасної періодики (зокрема газет «Краківські вісті», «Львівські вісті», «Нове Українське Слово») розкрив деякі особливості функціонування українського спорту й повсякдення спортсменів у період окупації країнами «осі», спростувавши тогочасні заполітизовані міфи [8].

Мета дослідження – компаративний аналіз та цілісна характеристика регіональних особливостей спортивного життя на основі комплексного дослідження матеріалів окупаційної преси 1941–1944 рр. для верифікації тези про те, що в умовах кризи воно не припиняє свого існування, а зазнає трансформацій та кількісного і якісного спаду.

Матеріал і методи дослідження. Періодична преса є цінним історичним джерелом для дослідження суспільно-політичних та соціокультурних процесів. У межах адміністративно-територіальних одиниць, створених Третім Райхом на окупованих українських землях, а також у державах, до складу яких вони увійшли, видавалося щонайменше 365 періодичних видань. Зокрема, у Генеральному губернаторстві (куди 1 серпня 1941 р. включено дистрикт «Галичина») їх нараховувалося 113; у Райхскомісаріаті «Україна» (РКУ) й зоні німецької військової адміністрації – 232; у губернаторстві Трансністрія – 3; на Закарпатті, яке з 1939 р. було окуповане Угорщиною, – 17 [55, с. 146].

Джерельну базу дослідження сформовано методом цільової вибірки періодики за регіональним принципом. Нами детально проаналізовано по одному репрезентативному періодичному виданню, що виходило на території дистрикту «Галичина» (газета «Львівські вісті»), Трансністрії («Одесская

газета») та Закарпаття (тижневик «Недѣля»). Кількість проаналізованих часописів в інших окупаційних зонах була збільшена через нерегулярний і несистематичний характер висвітлення ними спортивної тематики. Так, на території Райхскомісаріату «Україна» досліджено вісім видань: «Українське слово» та його продовження з грудня 1941 р. «Нове українське слово» (Київ), «Дніпропетровська газета» (Дніпро), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Голос Волині» (Житомир), «Волинь» (Рівне), «Голос Дніпра» (Херсон) і «Нове Запоріжжя» (Запоріжжя). У прифронтовій зоні (зоні військової адміністрації) також проаналізовано сім видань: «Нова Україна» (Харків), «Донецкий вестник» (Донецьк), «Нове життя» (Луганськ), «Сумський вісник» (Суми), «Українське Полісся» (Чернігів), «Чернігівський кур'єр» та «Голос Крыма» (Сімферополь).

Загалом, у газеті «Львівські вісті» опрацьовано 369 статей із 570 виявлених, у тижневику «Недѣля» – 42 із 127, в «Одесской газете» – 188 із 576. Для вивчення преси Райхскомісаріату «Україна» використано 84 статті із загального масиву 1925 публікацій. У прифронтовій зоні із 822 проглянутих випусків газет виявлено лише 12 номерів, що містили емпіричну інформацію про тогочасне спортивне життя.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності й системності. Для досягнення мети використано порівняльно-історичний метод для зіставлення моделей спортивного життя між різними окупаційними зонами. Застосування системно-структурного та проблемно-хронологічного методів дало змогу реконструювати цілісну структуру тогочасного спортивного руху (інфраструктуру, види спорту, організаторів) і простежити його трансформації й спад в умовах воєнної кризи.

Результати дослідження. «Львівські вісті», «Недѣля» та «Одеська газета» містили постійну рубрику, яка висвітлювала спортивне життя регіонів. Спортивна тематика була представлена в пресі Райхскомісаріату «Україна» та прифронтової зони, однак не належала до провідних напрямів газетного контенту. У період 1941–1944 рр. спортивні матеріали поступалися за обсягом політичним, економічним і військовим публікаціям і виконували переважно допоміжну соціально-виховну й пропагандистську функції.

Показовим прикладом є передрук статті «Спорт в Германии» з газети «Голос Крыма» (18 січня 1942 р.) у харківській газеті «Нова Україна» (29 січня 1942 р.). У публікації висвітлювалася діяльність організацій «Гітлер'югенд», «Сила через радість» та «Німецький робітничий фронт». Основна ідея статті полягала в демонстрації фізичного виховання як обов'язку перед нацією, що сприяє зміцненню здоров'я населення, а також у популяризації образу спорту в Німеччині як масового й доступного явища для широких верств суспільства [28; 29].

Окупаційна влада ставилася до українського фізкультурно-спортивного руху позитивно з двох причин. Як для німців, так і для українського населення спорт виконував функцію своєрідного позитивного розвантажувача. Відвідуючи спортивні змагання або безпосередньо беручи в них участь, люди на певний час відривалися від реальної воєнної дійсності [6, с. 73]. Газети різних регіонів фіксували футбольні матчі іноземних військових команд одна проти одної, а також українських спортивних клубів із німецькими, італійськими, румунськими або мадярськими військовими [1; 41; 27; 51].

Також окупанти намагалися використати спорт у пропагандистсько-політичних цілях. До таких належить організація спортивних свят чи подій «на честь річниць звільнення від більшовиків». Так, в Одесі в жовтні 1943 р. румунська влада організувала масштабне спортивне свято [37]. У Львові в червні 1942 р. проведено футбольний турнір, присвячений річниці вигнання більшовиків [46].

Фізична культура та спорт були засобами для підвищення бойової готовності представників арійської раси й одним зі шляхів створення *Übermensch* (надлюдини). Цей термін віддзеркалювався поняттям *Untermensch* (недолюдина), під яке підпадало все українське населення. Німецьке командування прагматично ставилося до цього трудового ресурсу, підтримуючи лише необхідні галузі, наприклад розвиток мережі професійної освіти. Отже, опіку над фізичним розвитком у різних частинах України перебрали на себе українські діячі, які співпрацювали з окупаційною владою. Часто вони були пов'язані з ОУН (м). Керівник Українського центрального комітету В. Кубійович у своїх спогадах зазначав, що «національно-суспільне й фізичне виховання молоді належали від початку існування до нашої централі, до її найважливіших завдань». Вона мала на меті пробудити та зміцнити національну свідомість молоді на тих окраїнах, на яких молодь була найбільше загороджена полінізацією, а національне виховання було занедбане або зовсім не було» [12, с. 234]. Такої політики дотримувалась і редакція газети «Львівські вісті» [22].

Яскравим практичним утіленням виховної й ідеологічної функцій націєтворення в спортивній сфері Закарпаття була діяльність провідного атлетичного клубу, завдання якого автори видання формулювали так: *«Въ СК Руси головною и ведучою думкою было: воспитовати молодежь въ рускомъ дусі, доказати світови, что и подкарпатскі русины способні до проваджованя всякого рода спорту и быти достойнымъ репрезентантомъ карпаторуського спорту»* [25].

Аналіз окупаційної преси засвідчив, що фізкультурно-спортивний рух реалізовував комплекс взаємопов'язаних функцій: змагальну (організація спортивних поєдинків та змагань), громадську (консолідація населення навколо спортивних товариств), виховну (формування ціннісних орієнтирів і національної свідомості молоді), рекреаційну (організація змістовного відпочинку населення та розвиток уболівальницької культури) й оздоровчу (популяризація фізичної активності та зміцнення здоров'я населення). Автор статті «Значення фізкультури для дітей та молоді» закликав до впровадження фізичного виховання в школах і гуртках із метою формування «фізично міцного і морально здорового покоління». У публікації детально висвітлено рекреаційне та оздоровче значення фізичної культури й спорту, зокрема їх позитивний вплив на сон, апетит і подолання нервозності, а також підкреслено виховну роль спорту, що полягала у формуванні волі, характеру та дисципліни серед молоді в умовах окупації [10].

Зазначимо, що фізкультурно-спортивний рух в окупованій Україні не був масовим явищем. Наприклад, у Західній Україні на 1943 р. нараховувалося 126 спорттовариств із 6930 членами, що становило близько 55 осіб на одне товариство, тоді як до війни – 115 108 [5, с. 718]. Основними учасниками тогочасного спортивного руху були місцева молодь та військовослужбовці окупаційних військ. Проте якщо в більшості регіонів молодіжні сили були розпорошені по різних колективах, то в Одесі існувала потужна окрема команда студентів Одеського університету. Крім того, на сторінках «Львівських вістей» регулярно висвітлювався спорт серед осіб старших за 30 років (так званих «олд-бойів»). Водночас, попри розвиненість спортивного життя в Галичині та на Закарпатті, у джерелах бракує відомостей про системне залучення дітей шкільного віку (окрім поодиноких запрошень на тренування). Натомість у Трансністрії та РКУ відкривалися спортивні секції, школи, проводилися змагання, показові виступи із залученням школярів [9; 15; 34; 39].

Спортивний рух локалізувався переважно в містах, де й був більш розвинений до війни. Завдяки діяльності організаторів спортивного руху в дистрикті «Галичина» він поступово поширювався й на сільську місцевість. Так, по селах Станіславської округи «на місці давніх сокільських і лугових товариств» організовувалися Українські тіловиховні кружки [44]. Спираючись на архівні документи, В. Гінда встановив, що в 1941 р. в РКУ також спостерігали поодинокі спроби налагодити спортивне життя на селі, які, утім, не завжди знаходили підтримку з боку німецької влади [6, с. 74]. Водночас на сторінках тогочасної преси ця тенденція майже не простежується. Це ще раз доводить, що періодика не може слугувати єдиним історичним джерелом, оскільки вибірково висвітлює події.

Організаторами змагального та тренувального процесів на окупованих територіях були як місцеві органи влади, так і надрегіональні інституції, що забезпечували координацію, контроль і розвиток фізкультурно-спортивної діяльності. Зокрема, у Трансністрії управління цією сферою здійснював профільний відділ при Губернаторстві, керівником якого призначено відомого румунського спортсмена Вецера [33]. Під його егідою Федерація футболу Румунії в Трансністрії займалась організацією футбольних кубків та інтеграцією місцевого спорту з клубами Королівства. Подібні функції в Закарпатті виконував Угорський спортивний союз. Водночас у дистрикті «Галичина» сформовано чітку спортивну ієрархію під керівництвом Українського центрального комітету, де ключовою ланкою став Міський відділ тіловиховання під головуванням професора С. Гайдучка. Спортивна інфраструктура на окупованих українських землях зазнала серйозних змін, які висвітлювалися пресою залежно від регіону. У РКУ та дистрикті «Галичина» часописи найчастіше звітували про ремонт, відновлення діяльності стадіонів, залів і ковзанок, а також повернення спортивних площ [50]. На Закарпатті медіа здебільшого писали про експлуатацію вже наявних стадіонів і футбольних полів, зрідка згадуючи про їх модернізацію чи брак бази, хоча під кінець війни з'явилися заклики до розбудови інфраструктури в селах [54]. У Трансністрії ж преса акцентувала увагу на використанні спортзалів колишніх спортивних товариств та університетських залів, ремонті споруд й організації яхт-клубу [30; 4]. Намагаючись створити ілюзію мирного життя, окупаційна періодика активно використовувала тему відновлення спорту з пропагандистською метою.

Через відсутність зацікавленості з боку влади відновлення спортивної інфраструктури відбувалося переважно силами української громади. Так, А. Сова зазначає, що проголошення року Івана

Боберського та присвячення йому крайових змагань значно активізували галицькі спортивні товариства. Це дало поштовх для масштабної розбудови інфраструктури в містах і селах – від облаштування звичайних спортмайданчиків і ставків до зведення басейнів та туристичних будинків [19, с. 220].

Фінансування українських спортивних осередків і масових заходів у досліджуваний період також мало проблемний характер. Зрозуміло, що газети прямо не могли критикувати владу за це. Проте на своїх шпальтах «Львівські вісті» та «Недѣля» регулярно розміщували заклики до фінансової підтримки місцевих спортивних організацій [48]. Так, у випуску від 29 березня 1942 р. часопис «Недѣля» закликав кожного пожертвувати бодай незначну суму на розвиток СК «Русь», наголошуючи на потребі підтримувати спорт «ділом, а не язиком» [23]. Загалом, окрім добровільних пожертв, основними джерелами надходжень для спортивних товариств були кошти від реалізації квитків на змагання й спортивні свята, а також щомісячна плата за відвідування секцій або регулярні членські внески учасників [26; 35]. УЦК частково фінансував діяльність галицьких спортивних товариств. У «Трансністрії» румунська влада, поставивши спорт на комерційні рейки, надавала йому відповідну допомогу.

Кадрове питання в окупаційних зонах здебільшого спиралося на відновлення роботи довоєнних фахівців. Проте в Галичині, крім цього, місцева Референтура тіловиховання, спортивні товариства організовували спеціальні курси з підготовки суддів й інструкторів [43]. В умовах занепаду видавничої справи в масштабах усієї України знаковою подією став вихід у Львові підручника Степана Попеля «Початки шахіста», покликаною компенсувати брак теорії в краї. Книга складалася з чотирьох частин – від основ гри та ендшпілів до стратегії, тактики й розбору дебютів. Презентація видання в Літературно-мистецькому клубі супроводжувалася сеансом одночасної гри автора [47].

Закарпаття. Найбільшу кількість матеріалів у тижневику присвячено футболу. На Закарпатті центральне місце посідав ужгородський СК «Русь». Окрім цього флагамена, на сторінках часопису активно згадувалися й інші регіональні команди, зокрема Ужгородський атлетичний клуб (УАК), мукачівський «Мункач», Мукачівське спортивне товариство («МШЕ»), хустський «СК Русь» та «СК Левенте». Водночас тогочасне спортивне життя не обмежувалося лише футболу: на сторінках преси висвітлювали також змагання з волейболу, зафіксовано й згадки про теніс, настільний теніс, розвиток лижного спорту та туризму.

Масштаб тогочасних подій охоплював як місцеві спортивні заходи (зокрема локальні дербі між командами Ужгорода, Мукачеве чи Хуста), так і регіональні й міжміські турніри. Окреме місце посідали виїзні поєдинки в Будапешті та інших великих містах, які проводилися в межах тогочасної Угорської футбольної ліги. Закарпатці уважно стежили за цими іграми, які, попри воєнний стан, збирали велику кількість глядачів – від 1000 до 6000 осіб на масштабних змаганнях [24]. Проте війна диктувала свої умови: окремі поєдинки (наприклад у Мукачеві 1944 р.) доводилося завершувати достроково через повітряну тривогу [18].

Дистрикт «Галичина». Найбільш «жваву спортову діяльність» демонстрували громадські організації Галичини, лише протягом 1941 р. відновили свою діяльність 12 спортивних товариств міжвоєнного періоду [49].

Оскільки рух очолили колишні сокільські діячі, особливу увагу приділяли загальнофізичній підготовці («проруху») та спортивній («приладовій») гімнастиці. Як елемент масових свят і фестивалів руханка передбачала побудову складних гімнастичних елементів. Спортивні клуби й команди також проводили регулярні заняття з руханки для всіх охочих, окремо тренувалися чоловічі та жіночі групи. Згадки про футбольні поєдинки містяться в 90 % випусків рубрики «Спортові вісті» часопису. В. Гінда зазначає, що в 1943 р. на Галичині нараховувалися 64 футбольні команди, які офіційно задіювали в окружних змаганнях, проте загальна кількість команд була більшою за 100. Для порівняння: на підставі матеріалів окупаційної преси науковець припускає, що на всій території РКУ існувало не більше 30 команд (самим автором встановлено наявність 25 колективів), тоді як у «Трансністрії» – десять, три з яких були українськими [5, с. 715]. Також на Галичині популярними були волейбол і баскетбол. Розвивалися легка атлетика, плавання, бокс, лижний та ковзанярський спорт, хокей, великий і настільний теніс, шахи, велоспорт. Із кінця 1943 р. у Львові діяла секція джуджицу.

Спортивне життя того періоду відзначалося значним розмахом: у цей час сформовано кілька профільних ліг (зокрема футбольних, баскетбольних і волейбольних), у межах яких регулярно відбувалися змагання. Загалом, масштаб подій охоплював як локальні турніри, так і великі міжміські та крайові кубки. Особливу роль відігравали матчі за «Чашу Провідника УЦК» і кубок Генерального

губернаторства, де львівські колективи суперничали з найсильнішими командами Станиславова, Тернополя, Стрия й Перемишля. Крім того, проводили товариські (часто благодійні) зустрічі з німецькими та угорськими військовими. Попри реалії воєнного стану, ці події викликали величезний інтерес у галичан, топові поєдинки збирали від 1000 до 3000 глядачів [40; 42].

Трансїстрія. Найбільша кількість матеріалів стосувалася футболу, який згадується в 69 номерах зі 188 опрацьованих (36,7 %). Футбольні колективи змагалися як між собою, так і з командами з інших українських регіонів, військовими формуваннями та румунськими клубами в межах тогочасної футбольної ліги. Найтитолованішою була команда товариства «Вікторія». Цікаво, що наприкінці 1942 р. офіційно повідомлялося про припинення поєдинків між бессарабськими й буковинськими командами. Надалі вони мали проводити матчі лише всередині власних регіонів [14].

На основі аналізу «Одесской газеты» встановлено, що незначним є відрив боксу, який зафіксовано в 60 публікаціях (31,9% від загальної кількості випусків). Боксери виступали як в індивідуальному заліку, так і від імені клубів, найвідомішим серед яких був важкоатлетичний клуб «Атлетика». Організовувалися не лише міжклубні поєдинки, а й міжнародні зустрічі з відомими бійцями з Югославії, Румунії та Німеччини. Оскільки бокс переведено на комерційну основу, спортсмени отримували солідні призові, які становили від 1000 до 3000 райхскомісаріатських карбованців (РККС) [36, с. 11].

Крім того, у регіоні розвивалися баскетбол, волейбол, художня гімнастика, фехтування, легка атлетика, шахи, а також розбудовувався вітрильний спорт (зокрема через діяльність яхт-клубу). Із грудня 1943 р. в Одесі розпочала роботу спеціалізована школа джіу-джитсу.

Рейхскомісаріат «Україна». У період німецької окупації на шпальтах преси Райхскомісаріату «Україна» спортивне життя висвітлювали як засіб відновлення мирного повсякдення під контролем нової влади. Попри це, автори тогочасних публікацій визнавали занепад галузі: «Маємо заледве кілька спортивних клубів, та й ті ледве існують. Найкраще дотепер розвивається український спорт у Ген.-Губернаторстві. Але все це таке мале в порівнянні з іншими [європейськими]» [32]. Абсолютним лідером за кількістю публікацій був футбол, причому більшість газет фокусувалися на новинах зі столиці, зокрема на матчах київських команд «Старт» і «Рух» [21]. Винятком була газета «Волинь», яка детально описувала переважно локальні змагання свого краю [31]. Попри домінування футболу, медіа також активно згадували про розвиток секцій із баскетболу, волейболу, боксу, легкої атлетики, гімнастики та шахів. Важливою рисою хроніки були регулярні матчі місцевих команд проти німецьких, словацьких й угорських військових частин [20]. Спортивні події часто організовували у форматі масових свят чи благодійних заходів, преса гучно вітала відновлення національних традицій через створення українського спортивного товариства «Сокіл» у Кам'янську, Дніпропетровської генеральної округи [3; 38].

Прифронтowa зона. Через брак відомостей про тогочасне спортивне життя нам не вдалося відтворити цілісну картину фізкультурно-спортивного руху. Газети прифронтowej зони містили переважно інформацію пропагандистського характеру, роздуми про значення фізичного виховання для дітей і молоді, а також замітки про хроніку футбольного життя в Донецьку та Києві, розвиток шахів у Харкові й спортивні події на Галичині [52; 53]. Проте навіть за цими епізодичними повідомленнями можна констатувати, що спортивний рух у цей період усе ж існував.

На основі вивчених матеріалів складено таблицю (див. табл. 1), у якій відображено порівняльну характеристику фізкультурно-спортивного руху за такими критеріями: вид діяльності, види спорту та тіловиховної активності, організатори й учасники спортивного руху, інфраструктура, функція заходу та масштаб події.

Дискусія. Сучасні дослідження засвідчують, що фізкультурно-спортивний рух в умовах криз характеризується зниженням фізичної активності населення, погіршенням фізичного та психоемоційного здоров'я, обмеженням доступу до спортивної інфраструктури, трансформацією організаційних форм занять, посиленням оздоровчої та адаптаційної функцій фізичної культури, а також порушенням системи спортивної підготовки та змагальної діяльності [2]. Аналіз фізкультурно-спортивного руху в Україні у 1941–1944 рр. дає змогу простежити подібні тенденції. Його розвиток визначався змінами інтенсивності спортивного життя, організаційної структури клубів і товариств, стану спортивної інфраструктури, співвідношення змагальних та фізкультурно-масових заходів, соціального складу учасників і функціональної ролі спорту. В умовах війни спорт поступово трансформувався від орієнтації на спортивні досягнення до виконання громадських, виховних та оздоровчих завдань, що відповідало потребам суспільства в кризовий період.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика фізкультурно-спортивного руху
в регіонах України в роки окупації**

	Галичина	Закарпаття	Трансністрія	Рейхкомісаріат «Україна»	Прифронтowa зона
1	2	3	4	5	6
Вид діяльності	Створення спортивних організацій, проведення змагань, спортивних свят, тренувань, підготовка кадрів, створення методичної літератури	Проведення змагань, спортивних свят, створення методичної літератури	Створення спортивних організацій, проведення змагань, тренувань, спортивних свят	Створення спортивних організацій, проведення змагань, тренувань, спортивних свят	Створення спортивних організацій, проведення змагань, тренувань, спортивних свят
Види спорту та тіловиховної активності	Футбол, руханка, легка атлетика, волейбол, баскетбол, теніс великий та настільний, шахи, зимові види спорту, бокс, плавання, спортивна гімнастика, велоспорт	Футбол, волейбол	Футбол, бокс, баскетбол, волейбол, гімнастика, великий теніс, легка атлетика, гребля, важка атлетика, шахи, парусний спорт, шашки, фехтування,	Футбол, гімнастика, бокс, шахи, теніс, волейбол, баскетбол	Футбол, шахи
Організатори спортивного руху	Спортивні товариства та клуби, міські органи тіловиховання	Спортивні товариства та клуби, Угорський спортивний союз	Спортивні товариства та клуби, міські органи тіловиховання, Федерація футболу Румунії	Спортивні товариства та клуби, міські органи тіловиховання	Невідомо
Учасники	Молодь, спортсмени старше 30 років, школярі, військові, чоловіки, жінки	Молодь, військові	Молодь, школярі, чоловіки, жінки, військові	Молодь, військові, школярі	Молодь, військові
Інфраструктура	Використання наявних стадіонів та спортивних майданчиків; відновлення діяльності спортивних об'єктів; відкриття спортивних залів і ковзанок; повернення та облаштування спортивних площ	Використання наявних стадіонів, згадки про потребу розвитку спортивної бази	Використання наявних стадіонів та спортивних майданчиків; продаж ремонт спортивного обладнання та інвентарю, згадки про потребу розвитку спортивної бази	Використання наявних стадіонів та спортивних майданчиків; ремонт спортивних залів, басейну, згадки про потребу розвитку спортивної бази	Невідомо
Функція заходу	Змагання, виховання, згуртування, відпочинок, оздоровлення	Змагання, виховання, згуртування	Змагання, виховання, згуртування, відпочинок, оздоровлення	Змагання, відпочинок, виховання, оздоровлення	Змагання, відпочинок

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Масштаб події	Місцеві спортивні заходи, регіональні та міжміські змагання	Місцеві спортивні заходи, регіональні та міжміські змагання, матчі у тогочасних рамках Угорської футбольної ліги	Місцеві спортивні заходи, регіональні та міжміські змагання, матчі у рамках тогочасної Румунської футбольної ліги	Місцеві спортивні заходи, міжміські змагання	Місцеві спортивні заходи, міжміські змагання

Специфіку цього історичного періоду детально розкриває історик В. Гінда, зазначаючи, що розвиток українського спорту під час німецької окупації відбувався під суворим контролем влади й залежав від регіональних особливостей адміністративного поділу. Окупаційний режим сприймав відновлення змагань здебільшого позитивно, використовуючи їх для пропаганди та як засіб психологічного розвантаження військових і цивільного населення. Оскільки нацисти не фінансували українські спортивні товариства, спортсмени змушені були перебувати на самоутриманні або, як у «Трансністрії», переходити на комерційну основу [7].

Метью Тейлор у своїй статті «Народна гра та народна війна: футбол, клас і нація у війні Британії, 1939–1945» відзначає, що англійський футбол в умовах кризи адаптувався до умов війни, трансформувавшись із символу культури робітничого класу на інструмент підтримки загальнонаціонального морального духу та єдності [56]. Цей досвід повністю перегукується з тенденціями в Україні в 1941–1944 рр., де фізкультурний рух так само вимушено реструктуризувався, змістивши фокус із суто спортивних досягнень на виконання життєво важливих для суспільства соціальних, адаптаційних й оздоровчих функцій.

Висновки. За результатами проведеного аналізу ми встановили, що окупаційна преса 1941–1944 рр. фіксує, що тогочасний фізкультурно-спортивний рух виконував комплекс змагальних, громадських, виховних, рекреаційних та оздоровчих функцій.

Спортивна хроніка посідала другорядне місце в пресі. Окупанти використовували її для пропаганди та створення ілюзії «мирного життя». Натомість українські діячі через спорт реалізовували національне виховання молоді й протидіяли асиміляції.

Інтенсивність руху залежала від адміністративного поділу. Галичина й Закарпаття демонстрували найвищу активність. У Трансністрії спорт комерціалізували. У РКУ та прифронтовій зоні рух мав занепалий характер, обмежуючись матчами міських команд одна з одною та проти окупаційних військових частин.

Рух зосереджувався переважно в містах і втратив довоєнну масовість. Основними учасниками були місцева молодь та іноземні військові. У Галичині преса виділяла ветеранів, тоді як у РКУ та Трансністрії увагу приділяли дитячим секціям і змаганням школярів.

Через відсутність нацистського фінансування інфраструктура відновлювалася силами української громади й за рахунок самоокупності.

Досвід українського спорту воєнного часу повністю відповідає загальносвітовим кризовим моделям. Рух вимушено змістив фокус із високих досягнень на рекреацію, патріотичне виховання та психологічне розвантаження суспільства.

Джерела та література

- 4 : 2. *Голос Крима*. 1942. 15 лип. (№ 63). С. 4.
- Базильчук О., Базильчук В., Ківерник О. Актуальні проблеми розвитку фізичної культури і спорту в кризових умовах: оглядово-аналітичне дослідження. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2025. № 4. С. 94–101. <https://doi.org/10.31891/pcs.2025.4.10>
- Відкриття українського стадіону в Києві. *Голос Дніпра*. 1942. 02 серп. (№ 112). С. 2.
- Возрождение яхт-клуба. *Одесская газета*. 1942. 10 трав. (№ 78). С. 5.
- Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. Київ, 2010. Кн. 1. С. 697–732.

6. Гінда В. В. Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941–1944 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2009. Вип. 16. С. 72–77.
7. Гінда В. *Спорт в Україні під нацистською свастикою*. Київ: Арій, 2023. 400 с.
8. Грегуль Данило. Український спорт під окупацією країн «Осі»: історіографічний та джерелознавчий аспекти. *Військово-історичний меридіан*: електрон. наук. журн. / Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. Київ, 2020. Вип. 4 (30). С. 33–44.
9. Завтра большой спортивный праздник. *Одесская газета*. 1943. 23 жовт. (№ 245). С. 3.
10. Значення фізкультури для дітей та молоді. *Українське Полісся*. 1942. 08 лют. (№ 16). С. 2.
11. К предстоящему матчу бокса. *Одесская газета*. 1944. 12 берез. (№ 60). С. 3.
12. Кубійович В. *Українці в Генеральній Губернії 1939–1941*. Буенос-Айрес: Вид-во Юліяна Середяка, 1975. 664 с.
13. Малаков Д. Київ 1939–1945. Київ: Кий, 2005. 462 с.
14. О междугородних матчах. *Одесская газета*. 1942. 19 лист. (№ 245). С. 3.
15. Открытие спортплощадки. *Голос Крыма*. 1942. 15 лип. (№ 63).
16. Пристайко В. І. *Чи був «матч смерті»? Документи свідчать*. Київ: ЕксОб, 2006. 176 с.
17. Рухова активність українців: соціологічне дослідження / Міністерство молоді та спорту України; Research.ua. 2025. 11 с. URL: <https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Bezbarernist/2025/sociologicnedoslidzennia-2025.pdf> (дата звернення: 24.06.2026).
18. С. К. Русь – МЛШЕ Мункачъ 2:2 (2:0). *Недѣля*. 1944. 27 серп. (№ 34). С. 4.
19. Сова А. Педагогічна та громадська праця Степана Гайдучка в роки Другої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2025. Вип. 41. С. 216–229. <https://doi.org/10.33402/ukr.2025-41-216-229>
20. Спорт. *Дзвін*. 1941. 17 жовт. (№ 7). С. 4.
21. Спорт. *Дніпропетровська газета*. 1942. 29 серп. (№ 190). С. 4.
22. Спорт. *Львівські вісті*. 1941. 03 верес. (№ 22). С. 4.
23. Спорт. *Недѣля*. 1942. 29 берез. (№ 12). С. 4.
24. Спорт. *Недѣля*. 1943. 19 верес. (№ 36). С. 4.
25. Спорт. *Недѣля*. 1944. 13 серп. (№ 32). С. 4.
26. Спорт. Гімнастичні змагання. *Нове українське слово*. 1942. 20 черв. (№ 140). С. 4.
27. Спорт. Футбол. *Нове українське слово*. 1942. 18 лип. (№ 164). С. 4.
28. Спорт в Германии. *Голос Крыма*. 1942. 18 січ. (№ 6). С. 4.
29. Спорт в Германии. *Нова Україна*. 1942. 29 січ. (№ 15). С. 4.
30. Спорт в Одессе. *Одесская газета*. 1942. 02 серп. (№ 144). С. 4.
31. Спорт на Волині. Дубно. *Волинь*. 1942. 13 верес. (№ 71). С. 4.
32. Спорт під час війни. *Волинь*. 1942. 06 верес. (№ 69). С. 7.
33. Спортивная жизнь. *Одесская газета*. 1943. 07 лип. (№ 154). С. 3.
34. Спортивная работа среди детей. *Одесская газета*. 1943. 03 серп. (№ 177). С. 3.
35. Спортивная хроника. *Одесская газета*. 1943. 25 верес. (№ 222). С. 3.
36. Спортивная хроника. *Одесская газета*. 1943. 24 лист. (№ 271). С. 4.
37. Спортивный праздник, посвященный годовщине освобождения города Одессы. *Одесская газета*. 1943. 26 жовт. (№ 247). С. 2.
38. Спортивное товариство «Сокіл». *Нове українське слово*. 1942. 12 черв. (№ 133). С. 3.
39. Спортивні змагання школярів. *Нове українське слово*. 1942. 19 серп. (№ 191). С. 4.
40. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1941. 09 верес. (№ 27). С. 3.
41. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1941. 28 верес. (№ 44). С. 6.
42. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1941. 30 верес. (№ 45). С. 3.
43. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1941. 18 груд. (№ 113). С. 7.
44. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1942. 14 берез. (№ 56). С. 3.
45. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1942. 23 трав. (№ 113). С. 7.
46. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1942. 30 черв. (№ 143). С. 4.
47. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1943. 18 квіт. (№ 86). С. 7.
48. Спортові вісті. *Львівські вісті*. 1943. 25 верес. (№ 219). С. 4.
49. Український спортовий рух у Ген.-Губернаторстві. *Нова Україна*. 1942. 20 берез. (№ 57). С. 4.
50. У палаці фізичної культури. *Українське слово*. 1941. 28 жовт. (№ 42). С. 3.
51. Футбол. *Одесская газета*. 1942. 24 трав. (№ 86). С. 3.
52. Футбольные матчи. *Донецкий вестник*. 1942. № 46 (7 июня). С. 4.
53. Шахово-шашковий клуб. *Нова Україна*. 1942. № 31 (18 лютого). С. 4.
54. Якими видами спорту має займатися наша молодь? *Недѣля*. 1944. 3 верес. (№ 35). С. 4.

55. Якобчук Н. О. Україномовна легальна преса періоду нацистської окупації (1941–1944 рр.): огляд фондової колекції музею. *Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фах. журн. «Музейне джерелознавство»*. 2020. С. 145–157.
56. Taylor Matthew. The People's Game and the People's War: Football, Class and Nation in Wartime Britain, 1939–1945. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 40, no. 4 (154). 2015. P. 270–97. <http://www.jstor.org/stable/24583257>
57. Wilke J., Mohr L., Tenforde A. S. et al. A Pandemic within the Pandemic? Physical Activity Levels Substantially Decreased in Countries Affected by COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18, iss. 5. Art. 2235. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052235>

References

1. 4 : 2 (1942, July 15). *Holos Kryma*, (63), 4 (in Ukrainian).
2. Bazylchuk, O., Bazylchuk, V., & Kivernyk, O. (2025). Aktualni problemy rozvytku fizychnoi kultury i sportu v kryzovykh umovakh: ohliadovo-analitychne doslidzhennia [Current problems of physical activity and sports development in crisis conditions: A review and analytical study]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 4, 94–101. <https://doi.org/10.31891/pcs.2025.4.10> (in Ukrainian).
3. Futbol [Football], (1942, May 24). *Odessaia gazeta*, 86, 3 (in Ukrainian).
4. Futbolnye matchi [Football matches], (1942, June 7). *Donetskyi vestnyk*, (46), 4 (in Ukrainian).
5. Hinda, V. (2010). Kultura, osvita i sport pid chas okupatsii [Culture, education and sport during the occupation]. In *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy* [Ukraine in World War II: A view from the 21st century. Historical essays] (Bk. 1, pp. 697–732) (in Ukrainian).
6. Hinda, V. (2023). *Sport v Ukraini pid natsyistskoiu svastykoiu* [Sport in Ukraine under the Nazi swastika]. Arii (in Ukrainian).
7. Hinda, V. V. (2009). Orhanizatsiia sportyvnoho zhyttia v okupovanii nimtsiamy Ukraini (1941–1944 rr.) [Organization of sports life in German-occupied Ukraine (1941–1944)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia*, 16, 72–77 (in Ukrainian).
8. Hrehul, D. (2020). Ukrainskyi sport pid okupatsiieiu krain «Osi»: istoriohrafichnyi ta dzhereloznavchyi aspekty [Ukrainian sport under the occupation of the Axis countries: Historiographical and source-studying aspects]. *Viiskovo-istorychnyierydian*, 4, 30, 33–44 (in Ukrainian).
9. Iakobchuk, N. O. (2020). Ukrainomovna lehalna prasa periodu natsyistskoi okupatsii (1941–1944 rr.): Ohliad fondovoi koleksii muzeiu [Ukrainian-language legal press of the Nazi occupation period (1941–1944): An overview of the museum's fund collection]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*, 145–157 (in Ukrainian).
10. K predstoiashchemu matchu boksa [To the upcoming boxing match]. (1944, March 12). *Odessaia gazeta*, (60), 3 (in Ukrainian).
11. Kubiiovych, V. (1975). *Ukraintsi v Heneralnyi Hubernii 1939–1941* [Ukrainians in the General Government 1939–1941]. Vyd-vo Yuliyana Serediaka (in Ukrainian).
12. Malakov, D. (2005). *Kyiv 1939–1945* [Kyiv 1939–1945]. Kyiv (in Ukrainian).
13. O mezhdugorodnykh matchakh [About intercity matches]. (1942, November 19). *Odessaia gazeta*, 245, 3 (in Ukrainian).
14. Otkrytie sportploshchadki [Opening of the sports ground]. (1942, July 15). *Holos Kryma*, 63 (in Ukrainian).
15. Prystaiko, V. I. (2006). *Chy buv «match smerti»? Dokumenty svidchat* [Was there a «death match»? Documents testify]. EksOb (in Ukrainian).
16. Rukhova aktyvnist ukraintsi: sotsiologichne doslidzhennia [Physical activity of Ukrainians: A sociological study] (2025). Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy; Research.ua. <https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Bezbarernist/2025/sociologicne-doslidzennia-2025.pdf> (in Ukrainian).
17. S. K. Rus – MLSHE Munkach 2:2 (2:0) [S. C. Rus – MLSHE Munkacs 2:2 (2:0)]. (1944, August 27). *Nedilia*, 34, 4 (in Ukrainian).
18. Shakhovo-shashkovyi kliub [Chess and checkers club]. (1942, February 18). *Nova Ukraina*. 31, 4 (in Ukrainian).
19. Sova, A. (2025). Pedahohichna ta hromadska pratsia Stepana Haiduchka v roky Druhoi svitovoi viini [Pedagogical and public work of Stepan Haiduchok during the Second World War]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 41, 216–229. <https://doi.org/10.33402/ukr.2025-41-216-229> (in Ukrainian).
20. Sport [Sport]. (1941, October 17). *Dzvin*, 7, 4 (in Ukrainian).
21. Sport [Sport]. (1942, August 29). *Dnipropetrovska gazeta*, 190, 4 (in Ukrainian).
22. Sport [Sport]. (1941, September 3). *Lvivski visti*, 22, 4 (in Ukrainian).
23. Sport [Sport]. (1942, March 29). *Nedelya*, 12, 4 (in Ukrainian).
24. Sport [Sport]. (1943, September 19). *Nedelya*, 36, 4 (in Ukrainian).
25. Sport [Sport]. (1944, August 13). *Nedelya*, 32, 4 (in Ukrainian).
26. Sport v Germanii [Sport in Germany]. (1942, January 18). *Holos Kryma*, 6, 4 (in Ukrainian).
27. Sport v Germanii [Sport in Germany]. (1942, January 29). *Nova Ukraina*, 15, 4, (in Ukrainian).
28. Sport v Odesse [Sport in Odessa]. (1942, August 2). *Odessaia gazeta*, 144, 4 (in Ukrainian).

29. Sport. Himnastychni zmahannia [Sport. Gymnastics competitions]. (1942, June 20). *Nove ukrainske slovo*, 140, 4 (in Ukrainian).
30. Sport na Volyni. Dubno [Sport in Volhynia. Dubno]. (1942, September 13). *Volyn*, 71, 4 (in Ukrainian).
31. Sport pid chas viiny [Sport during the war]. (1942, September 6). *Volyn*, 69, 7 (in Ukrainian).
32. Sport. Futbol [Sport. Football]. (1942, July 18). *Nove ukrainske slovo*, 164, 4 (in Ukrainian).
33. Sportivnaia zhizn [Sports life]. (1943, July 7). *Odessaia gazeta*, 154, 3 (in Ukrainian).
34. Sportivnaia rabota sredi detei [Sports work among children]. (1943, August 3). *Odessaia gazeta*, 177, 3 (in Ukrainian).
35. Sportivnaia khronika [Sports chronicle]. (1943, September 25). *Odessaia gazeta*, 222, 3 (in Ukrainian).
36. Sportivnaia khronika [Sports chronicle]. (1943, November 24). *Odessaia gazeta*, 271, 4 (in Ukrainian).
37. Sportivnyi prazdnik, posviashchennyi godovshchine osvobozhdeniia goroda Odessy [Sports festival dedicated to the anniversary of the liberation of the city of Odessa]. (1943, October 26). *Odessaia gazeta*, 247, 2 (in Ukrainian).
38. Sportivne tovarystvo «Sokil» [Sports society «Sokol»]. (1942, June 12). *Nove ukrainske slovo*, 133, 3 (in Ukrainian).
39. Sportivni zmahannia shkolariv [Sports competitions of schoolchildren]. (1942, August 19). *Nove ukrainske slovo*, 191, 4 (in Ukrainian).
40. Sportovi visti [Sports news]. (1941, September 9). *Lvivski visti*, 27, 3 (in Ukrainian).
41. Sportovi visti [Sports news]. (1941, September 28). *Lvivski visti*, 44, 6 (in Ukrainian).
42. Sportovi visti [Sports news]. (1941, September 30). *Lvivski visti*, 45, 3 (in Ukrainian).
43. Sportovi visti [Sports news]. (1941, December 18). *Lvivski visti*, 113, 7 (in Ukrainian).
44. Sportovi visti [Sports news]. (1942, March 14). *Lvivski visti*, 56, 3 (in Ukrainian).
45. Sportovi visti [Sports news]. (1942, May 23). *Lvivski visti*, 113, 7 (in Ukrainian).
46. Sportovi visti [Sports news]. (1942, June 30). *Lvivski visti*, 143, 4 (in Ukrainian).
47. Sportovi visti [Sports news]. (1943, April 18). *Lvivski visti*, 86, 7 (in Ukrainian).
48. Sportovi visti [Sports news]. (1943, September 25). *Lvivski visti*, 219, 4 (in Ukrainian).
49. Ukrainskyi sportovyi rukh u Hen.-Hubernatorstvi [Ukrainian sports movement in the General Government]. (1942, March 20). *Nova Ukraina*, 57, 4 (in Ukrainian).
50. U palatsi fizychnoi kultury [In the palace of physical activity]. (1941, October 28). *Ukrainske slovo*, 42, 3 (in Ukrainian).
51. Futbol [Football]. (1942, May 24). *Odessaia gazeta*, 86, 3 (in Ukrainian).
52. Futbol'nye matchi [Football matches]. (1942, June 7). *Donetskii vestnik*, 46, 4 (in Ukrainian).
53. Shakhovo-shashkovyi klub [Chess and checkers club]. (1942, February 18). *Nova Ukraina*, 31, 4 (in Ukrainian).
54. *Yakymy sportamy mae zanymatysia nasha molodezh?* [What sports should our youth engage in?]. (1944, September 3). *Nedilia*, 35, 4 (in Ukrainian).
55. Yakobchuk, N. O. (2020). *Ukrainomovna lehalna presa periodu natsystskoi okupatsii (1941–1944 rr.): Ohliad fondovoi koleksii muzeiu* [Ukrainian-language legal press during the Nazi occupation (1941–1944): Overview of the museum collection]. *Viiskovo-istorychnyi Merydian*, 145–157 (in Ukrainian).
56. Taylor, Matthew (2015). The People's Game and the People's War: Football, Class and Nation in Wartime Britain, 1939–1945. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 40, no. 4 (154), 270–97. <http://www.jstor.org/stable/24583257> (in English).
57. Wilke, J., Mohr, L., Tenforde, A. S. et al. (2021). A Pandemic within the Pandemic? Physical Activity Levels Substantially Decreased in Countries Affected by COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, iss. 5, art. 2235. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052235> (in English).

Стаття надійшла до редакції / Received 25.04.2026

Прийнята до друку / Accepted 04.05.2026

Опублікована / Published 20.07.2026